

KORDUNSKA "SLUNJSKA PLOČA" - Prostor na granicama, migracije bez kraja

Uvod

Hrvatsko-bosanska granica, takva kakva nastaje poslije bečkog rata (1683-1699), ponajviše je prirodno oblikovana riječnim tokovima (Une, Save) ili planinskim masivima (Dinare, Plješevice). Tome je najuočljivija iznimka prostor između Kapelskog gorja i Petrove gore, "uleknut (...) kao neka široka presedlina" (M. Radeka), prostor kojim se vezuju Pounje i Pokuplje, kao i Bela Krajina. "Nagnut" je od pounske strane prema pokupskoj jer je prosječna nadmorska visina ishodišno oko 350 m i postupno se spušta prema Karlovcu (Slunj 265 m, Veljun 250 m, Slunjska brda 200 m). *Slunjska ploča* ili *Karlovački kras* uobičajeni su nazivi tog prostora, kojeg u njegovu pokupskom nagibu prate i vodotokovi *Mrežnice* (59 km) i *Korane* (121 km). Slunjska ploča građena je "uglavnom od krednih vapnenaca i dolomita, na kojima se razvio kras. Istočno od nje ispinju se mladotercijarni brežuljci do Petrove gore, građene od starijih nepropusnih stijena. (...)" (12:314). Najveći je dio presedline brdovit, s mnoštvom kosa, pored riječnih dolina, s kraškim vrtačama i dolovima. Kordunska su tla uglavnom tvrda, niti izrazitije šumovita i gorovita, niti močvarna, a u svakom slučaju - prijelazna (15:8). Različitost geološkog sastava još je izrazitija na području slunjske općine (810 km²). Dvije trećine njezine površine područja su plitkoga dinarskog krasa, potom, sjeverno od Slunja, proteže se dio nepropusnih stijena, a širom općinskog područja jesu riječne naplavine i kraške depresije (4:1221). Umjereno kontinentalna klima promjenljiva je od sjevera prema jugu. Srednja je godišnja temperatura 11° C, ali su amplitude visoke, sa spomenutim prostornim pomacima, s vrućim ljetima i hladnim zimama, dosežući i prosječnih 30° C. Iako je prosječna količina padavina 1.500 mm, njihov je raspored po godišnjim dobima nepovoljan jer ih najviše ima ujesen i zimi, a nedovoljno s proljeća i ljeta (4:1223).

Takva prijelaznost, koja ima i svoje šire prirodne odrednice, očituje se i u povijesno-tranzicijskim, (dis)kontinuiranim fenomenima. Premda Japodi ni izdaleka nisu prostorno ograničeni Slunjskom pločom, važno je uočiti - kako znamo iz Strabonova opisa - njihovu iliro-keltsku interkulturalnost i u ovom kraju.

Takvu prijelaznost potvrđuje i potonja granica između rimskih provincija Dalmacije i Panonije, koja prolazi i kordunskim prostorom. Uostalom, prostor današnjeg Korduna granični je i unutar hrvatskoga etničkog pros-

tora, prije početka velikih seoba, u podjeli na srednjovjekovnu Hrvatsku i Slavoniju (15:9).

Integracija prostora do kraja turskog razdoblja

Cetingrad, mjesto izbora Ferdinanda I Habsburškog za hrvatskog kralja godine 1527, danas je u slunjskoj općini, kao što su u njoj i Blagaj i Drežnik i Furjan i Slunj, kao i više drugih gradova-tvrđava, koji su svojevrsni simboli hrvatskog srednjovjekovlja, ponajviše u vezi s Babonićima Blagajskim i raznim granama Frankopana.

U kordunskom prostoru susreću se i tri srednjovjekovne hrvatske župe (Gorička, Drežnička i Modruška), kao i tri biskupije (Zagrebačka, Kninska i Modruška). Međutim, graničnost u svem tom razdoblju nije izraz marginalnosti jer je ovo područje, prema jednom iskazu Radoslava Lopašića, područje iznimno velike koncentracije srednjovjekovnih gradova i utvrda. Koliko je to refleks mnoštva slobodnih plemićkih općina, plemenski prowenijencije, a koliko izraz moći krupnih feudalaca, koji se posjedovno prožimaju u kordunskom prostoru, manje je važno od činjenice da je graditeljstvo takvih razmjera jedan od najpouzdanijih pokazatelja razvijenosti feudalne socioekonomske strukture i gustoće naseljenosti stanovništva u različitim staleškim statusima. Historiografski su još uvijek nedovoljno istražene činjenice o tradicionalnim ljudskim zajednicama i privredi u ovom području u predturskom vremenu. Prema poreznim opterećenjima izvjesno je da prevladavaju kmetska selišta, ali je otvoreno pitanje dopiru li i do ovog područja srednjovjekovne vlaške zajednice. Tokom turskih ratova od 15. do 17. stoljeća sav je prostor prijelazni u bitno promijenjenom smislu. Slunjska ploča jest "kanal" najučestalijih turskih prodora u hrvatske i unutrašnjeaustrijske nasljedne zemlje, sa čim je u vezi raseljavanja starinačkog hrvatskog življa, odnosno, njegovo nestajanje, ali i krajnje kontroverzni migracijski procesi. Nestajanje starinačkog hrvatskog življa ipak je usporenije nego u većini drugih, susjednih krajeva, ali su brojnije i skupine novoga, uskočkog stanovništva u krajiškoj službi, a nisu rijetki ni ljudi različitoga etničkog porijekla u kraljevoj vojnoj službi. Paradoksalnost prijelaznosti područja Slunjske ploče u tom razdoblju očituje se u činjenici da je Slunj utvrda koju turska vojska nikad trajnije ne osvaja (14:97). U cijelom tom razdoblju, bitno se mijenja smisao povijesnih zbivanja u slunjskom području, koje se od područja "spajanja" pretvara u područje "razdvajanja", razlikovanja i sukobljavanja: "Slunj daje Kukuljević jedno od prvih mjesta među starim gradovima. Grad Sltnj izgleda da su podigli Frankopani. Oni su 1193. dobili župu Modruš a 1323.

i župu Drežnik. Slunj je na granici. Tako je Slunj mogao biti podignut u XIII ili XIV vijeku. Grad je u svom posljednjem izgledu (slika kod Valvasora) bio kao nepravilni šesterokut na dva kata, okružen zidom sa četiri polukule i posebnom kulom stražarom. U grad se moglo pokretnim mostom, a u kulu ljestvicama" (15:249-252). U kasnome srednjem vijeku, poslije podjele frankopanskih imanja godine 1449, Slunj je sijelo jedne od loza, kojoj je osnivač Dujam i koja izumire godine 1572. U međuvremenu, Slunjski preuzimaju imanja izumrlih Cetinskih (1543), i od tada češće borave u pitomijem i plodnijem Cetinu, nego u krševitijem i oporijem Slunju (15). Naime, prema izvještaju Ivana Lenkovića o stanju graničnih utvrda godine 1563, Slunj je i utvrda i trg sa samostanom, s tim što utvrdu i trg čuva posada od 20 carskih vojnika. Izloženost turskim napadima tako je velika da Lenković misli kako trg i samostan treba porušiti, a u utvrdu ostaviti istu posadu. Krajem iste godine, posebna komisija Ferdinanda Habsburškog nalazi da su i slunjska utvrda i slunjski trg, "smješteni na dva suprotna kamenita brijega među kojima protječe rijeka Slunjska", u dosta ruševnom stanju, da ih grof Slunjski slabo čuva sa svojim podanicima, ali da ih ipak ne kani prepustiti kralju. Međutim, petnaest godina kasnije, "Slunj je već ureden kao zapovjedništvo uskočkih četa, a pod slunjskog kapetana će spadati i obrana susjednih utvrda u Cetinu i Plaškom" (5:163, 184, 318). S učestalijim turskim prodorima, kada i u razdobljima mira "mali rat" i "ratna privreda", tj. pljačka, ne prestaju, nego je najpouzdaniji način samoodržanja, upravo takve osobine Slunja bivaju prednost i gradu osiguravaju jedno od središnjih mjesta u vojnokrajiškom sistemu protuturske obrane, čak i poslije takvih turskih uspjeha kao što su bitka kod Budačkog (1575) ili osvajanje Bihaća (1592). Uspjeh slunjskog samoodržanja to je veći ako se sjetimo razmjera demografske katastrofe u kordunskom prostoru: "Od tridesetak katoličkih crkvenih župa na Kordunu ostalo je 1574. samo jedna i to Kamensko kod Karlovca. - U Perni je crkvena desetina (...) iznosila godine 1565. samo još 12 f. godišnje. - A na imanju knezova Blagajskih na Korani desetina od 1501. do 1573. pada sa 300 f. na samo 10 f. - Godine 1572. na imanjima Frankopana Slunjskih bilo je samo 20 kmetovskih domova. Još prije strašne 1578. godine spominje se da je opustjelo 150 naseljenih mjesta. Čak i u Ribniku, na turskom prolazu za Kranjsku, bilo je samo 6 naseljenih selišta, a pustih 29" (14:99). Doduše, slučaj slunjskog samoodržanja potpuno je neshvatljiv izvan sistema vojnokrajiške obrane i svih njegovih činilaca (hrvatski staleži, unutrašnjeaustrijski staleži, žumberački uskoci itd.), što dodatno svjedoči koliko je promijenjen način ljudske opstojnosti u današnjem kordunskom prostoru do bečkog rata. U svem tom razdoblju nema stabilne granice spram Turskog Carstva, što je još jedan važan činilac za razumijevanje

demografske situacije toga prostora. U istom razdoblju degradirana je i prirodna sredina sa stajališta humaniziranja uvjeta života, naročito u osnovnome, poljodjelskom smislu.

Doba centralizirane Krajine

Karlovački mir (1699) stubokom mijenja uvjete života u svem pojasu prema Turskom Carstvu već time što se jasno razgraničuju državne međe, načinom koji je nepojmljiv iz tradicijskih odnosa, o čemu svjedoči i fragment iz ugovora o državnim granicama:

"Poslije svega ovoga prešli smo preko Korane pa je postavljena humka pored hrasta u neposrednoj blizini Korane, naprama maloj adi, između šklopskog i šturličkog prelaza;

- zatim humka pored jednog hrasta u Koranskom lugu, između dva brijega
- zatim humka pored jednog brijesta, na mjestu blizu potoka Hurjašnica, podno Radovanove kose ..." (3:263)

Iako "mali rat" u razdobljima mira u međudržavnim odnosima ne pres-taje, iako "ratna privreda" ne gubi svoj smisao u graničnom prostoru, iako se u idućem, 18. stoljeću nastavljaju austrijsko-turski ratovi, prostor Slunjske ploče tada prvi put dobiva svoju jasnu kordunsku fizionomiju. Upravo pomanjkanje prirodne granice prema Turskom carstvu na ovom području pretpostavlja izgradnju pojačane vojne "infrastrukture", od čar-daka dalje, koja čitav kraj unekoliko razlikuje od drugih, susjednih dijelova Vojne krajine (cordon, franc. - uzica, vrpca, špaga... niz, red, straža itd.). Tokom ratova 1683-1699. i 1716- 1718. područje današnjeg Korduna, kao i današnje slunjske općine, dobiva veći dio svoga današnjeg stanovništva. Naseljavanje se ostvaruje u dva odvojena procesa, s tim što se naseljeničke struje prožimaju.

Prvi je proces u biti unutrašnje kolonizacijske naravi i njime se starinačko hrvatsko stanovništvo pomiče s pokupske prema pounskoj strani kordunskog prostora. Stanovništvo koje je tokom dugotrajnog razdoblja "ot-vorene" granice, povremeno privređivalo na (uvjetno) "ničijoj" zemlji nastoji se trajno naseliti na korištenoj zemlji, neovisno o svim vlasničkim kontroverzama. S druge strane, voljnim ili nevoljnim imigriranjem novog stanovništva, Srba-Vlaha i Hrvata-Vlaha, s turske strane, od Pounja prema Pokuplju, a dijelom i unutrašnjom kolonizacijom krajišnika od Primorske

krajine, preko Hrvatske krajine, prema Banskoj i Slavonskoj, prijelazno područje današnjeg Korduna dobiva izuzetno "mozaičnu" demografsku strukturu. Iako se intervencijama vlasti, prije svega krajiških, nastoje razgraničiti zone naseljavanja (pretežno na Korani), cijela prva polovina 18. stoljeća protječe u zemljišnim sporovima, koji reflektiraju mnogo slojevitija proturječja između pretežno ratarskoga i pretežno stočarskog žiteljstva, uveliko različitih tradicija i aspiracija, s različitim sistemskim uporištima, s obzirom na odnose između hrvatskih i krajiških vlasti, na mogućnosti povratka useljenika u Tursko Carstvo itd. Otvorenost prostora, njegova konfiguracija, miješanje naseljeničkih struja itd. uvjetuju iznimnost kordunske situacije u odnosu prema ličkoj, na primjer.

Prostori težišta etničkih koncentracija ipak postoje pa su tako Hrvati većinom u Slunju, Ladjevcu, Furjanu i Rakovici, a Srbi u Bročancu, Močilima i Mašvini itd. Rat 1736-1739. uvjetuje nove demografske potrese u kordunskom prostoru, u kojem će se granica bar državnopravno ustaliti do posljednjeg austrijsko-turskog rata /1788-1791/ (14:101-105).

U međuvremenu, tradicionalni vojnokrajiški sistem tokom prve polovine 18. stoljeća, unatoč prividno kaotičnom razvoju, preobražava se u povojničenu Vojnu krajinu, usklađenu s razvojnim potrebama apsolutističke Habsburške monarhije. Pravnim ujednačavanjem statusa vojnokrajiškog žiteljstva i sa stanovišta prava i sa stajališta obaveza, tj. povezivanjem prava uživanja zemljišnog posjeda i obaveze vojnokrajiške službe stvara se zatvoren sistem, izdvojen iz svoga provincijalnog ambijenta. Reforma u tom smislu izvedena je u Hrvatskoj krajini 1746, kada nastaju Lička, Otočaćka, Ogulinska i Slunjska regimenta (pukovnije) (9:44-50). Područje današnje općine Slunj pripada većim dijelom Slunjskoj, a manjim Ogulinskoj regimenti (1:209- 212, 218-223). Iako je Slunj tradicijski najprestižnije mjesto u regimenti, činjenica da je tokom 18. stoljeća u neposrednoj blizini same granice trajno ga usporava u razvoju, u čemu znatnog utjecaja ima i blizina Karlovca. Stoga se i u vojnokrajiškom smislu njegov status postupno degradira, tako da je od 1809. do 1816. sjedište kordonskog zapovjedništva, da bi potom bio samo kompanijsko središte i to u Ladjevačkoj kompaniji. Uostalom, sa 182 stanovnika godine 1835. (155 katolika i 27 pravoslavnih), u 39 kuća, Slunj je brojem stanovnika manje naselje u granicama regimente (1:218).

Područje regimente osjetno se širi poslije rata 1788- 1791, čime se i Slunj udaljuje od granice. Slunjska regimenta dobiva područja Cetina i Drežnika, na kojima, prije svega unutrašnjom kolonizacijom, nastaje niz novih sela

("novoselija"), čime se djelomično rješava pitanje agrarne prenaseljenosti vojnokrajiškog prostora u "Gornjoj", tj. Hrvatskoj krajini (16:2/7).

Zakonska konzerviranost kućnih zadruga kao ćelija vojnokrajiškog sistema, naročito od Osnovnoga krajiškog zakona iz godine 1807, prisilna ograničenost krajišnika kao seljaka-vojnika na poljoprivredu, k tome, s krajnje ograničenim mogućnostima rada na vlastitim gospodarstvima, u prostorima kao što je kordunski isključuju zapravo bilo kakav napredak u protomodernizacijom smislu. U tome i jest paradoks vojnokrajiškog sistema u njegovoj militarizacijskoj fazi, od sredine 18. stoljeća. Razvoj Habsburške monarhije kao apsolutističke države implicira protomodernizacijske reforme (pored ostalog i militarizaciju Vojne krajine), a militarizacija Vojne krajine u biti isključuje socioekonomski napredak krajiškog prostora izvan obzorja vojnih potreba.

Kordunski prostor, kao prostor ograničenih prirodnih pretpostavki za razvitak poljoprivrede, prometno razmjerno izoliran većim dijelom svoje površine u 18. i 19. stoljeću, sa sve većom agrarnom prenaseljenošću (trajno suočen s opasnostima od gladi itd.), suočava se s pitanjem ukidanja vojnokrajiškog sistema bez ikakve razvojne alternative.

U 1875, na primjer, Slunjska regimenta ima 61.424 stanovnika u 5.854 kuće (28.709 pravoslavni, 27.343 rimokatolika i 5.372 grkokatolika), s tim što nepoljoprivredno stanovništvo u njoj čine 52 svećenika, 38 "obrnika i tvorničara" i 2 trgovca (17:45,46). Dakako, pojam "obrnici i tvorničari" u slunjskom slučaju samo je statistička odrednica jer je izvjesno da osim tradicionalnih zanata na području regimente nema nikakva drugog poduzetništva, koje bi moglo utjecati na promjenu socioekonomske strukture.

Uostalom, zanatlije su u Slunjskoj regimenti brojnije godine 1803. nego 1857! U prvoj navedenoj godini u njezinim su granicama 3 pekara, 1 mesar, 4 mlinara, 1 "Kirschner", 7 postolara i opančara, 3 njemačka krojača, 2 tkача, 6 puškara, 2 bravara, 9 potkivača, 52 zidara, 12 tesara, 2 lončara, 1 dimnjačar, a izrazita nerazvijenost prema suvremenim kriterijima očituje se i po tome kojih sve zanatlija nema u Slunjskoj regimenti, a ima u drugima. U Slunjskoj su izrazito brojni zidari i tesari, što svjedoči o opsegu radova u "novoselijama" (16:1/71).

Inače, devetnaesto je stoljeće i na slunjskom području stoljeće tajnih dioba kućnih zadruga. Izuzetno visok prirodni priraštaj stanovništva, razmjerno kratak prosječni ljudski vijek, ograničene mogućnosti širenja

ratarskih kultura, trajno niska razina obrade tla, postupno nazadovanje tradicionalnih grana stočarstva, kao što je ovčarstvo itd., pored ograničenog "uvođenja" činilaca robnonovčanih odnosa, onemogućuju opstanak zakonski zaštićenih kućnih zadruga. Diobe se ostvaruju tajno, uz manje-više uočljivu prešutnu suglasnost ili otpor vojnokrajjskih vlasti, a u razdoblju 1848/49. i poslije odluke o otvaranju procesa ukidanja vojnokrajjskog uređenja godine 1869. i javno, u velikim razmjerima. Fenomen je privukao i međunarodnu pažnju, tako da i A. Evans bilježi diobe upravo u okolici Slunja:

"... u selu Radovicama nedaleko Slunja našao je male zadruge koje su živjele u skromnim kućicama. Usprkos zabranama i tamo su pronašli 'način da izbjegnju zakon i da podijele svoje posjede'. Uprava je priznala i tajne diobe kao činjenicu, pa su članovi tajno podijeljenih združnih ogranaka morali obavljati vojničku službu iako njihovi starješine nisu bili formalno priznati kao starješine stare zadruga. Prisustvovao je i svadi koja je izbila prilikom podjele jedne takve zadruga i zaključio kako se u Krajini 'prekomjerno razvijene zadruge osipaju jer se zadrugari koriste novom zakonskom dozvolom i tako bježe iz zatvora zajedničke ograde' (...) i na taj način 'izumire, prirodnom smrću, stari združni život'" (11:115).

U 1880. kotar Slunj još uvijek ima 42,03% zadruga (11:259).

Socijalni ambijent neuspjele Rakovičke bune iz 1871. svjedoči o kolapsu tradicionalnog sistema, ali ne i o vlastitoj razvojnoj alternativi.

Prijelaz na civilnu upravu

S razvojačenjem Vojne krajine i njezinim sjedinjenjem s Bansom Hrvatskom uvodi se i civilna uprava u prostoru Hrvatske krajine od 1874. do 1886. Uvođenje u modernizirani sistem uprave u kordunskom, posebno slunjskom području, uključuje novu teritorijalnu podjelu, tako da područje od Karlovca do Slunjskih brda i uz Mrežnicu ulazi u Zagrebačku županiju, a dalje u Ličko-krbavsku i Modruško-riječku, s tim što je kotar Slunj u sastavu Modruško-riječke županije (15:161). Kordunski kotarevi jesu Slunj i Vojnić, a slunjske općine Cetinograd, Rakovica, Slunj, Drežnik, Primišlje i Veljun, dakle, prostor koji u prethodnom razdoblju pripada i Slunjskoj i Otočačkoj regimenti.

U idućem razdoblju do 1941-1945, s jačim poremećajima 1914-1918, uočljiv je demografski rast u slunjskom području i to s natalitetom u granicama fizioloških maksimuma i s visokim mortalitetom, posebno

mortalitetom dojenčadi. Međutim, gustoća naseljenosti, u usporedbi s drugim dijelovima Hrvatske, postupno opada (7:11; 4:1224-1225).

Uvođenje civilne uprave, bez vlastitih mogućnosti ubrzanijeg razvoja, tj. integriranja u modernizacijske procese u hrvatskom društvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća, izaziva i u slunjskom području (kao i u drugim dijelovima Krajine) svojevrsni razvojni šok. Sva ona "superstruktura" koja se oblikovala od druge polovine 18. stoljeća i tokom 19. stoljeća u skladu s militarizacijskim potrebama vojnokrajiškog sistema i koja u nekim vidovima (krajiško školstvo, zdravstvena zaštita itd.) ima i (proto)modernizacijske funkcije, uvelike nestaje s krajiškog područja u promijenjenim uvjetima, i ograničeno je nadomješta nova, prilagođena novim potrebama. Isto se može reći i za mnoge druge službe koje djeluju na kordonu do okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878, koje jednostavno nestaju s nestankom državne granice. Drugim riječima, "gornji sloj" krajiškog društva, ionako vrlo malobrojan u seljačko-krajiškom "moru", ne preobražava se u činioca modernizacije slunjskog područja u promijenjenim povijesnim uvjetima u Banskoj Hrvatskoj.

Slunjski kraj u suvremenoj povijesti

Sve do godine 1941. dominiraju primarne društvene skupine: "Tako je krvno-srodstvena osnova određivala izvanporodičnu zaštitu i društvenu povezanost a nerijetko i životne uloge. (...) Dobro se znalo tko je komu što, u kojem koljenu, po tazbini, kumstvu i susjedstvu" (7:12). Tradicijski naslijeđeni sistemi vrijednosti, obnavljani usmenom predajom, ponajviše uvjetuju ponašanja pojedinaca. Socijalna mobilnost slunjskog seljaštva cijelo vrijeme ostaje vrlo ograničena: "Sastojala se od odlaska na zanate i osvajanja nižih uslužnih zanimanja (krojač, cestar, lugar, pandur, žandar, podvornik, šikutor, ili najčešće "slugan bez lona")" (7) Prostorna mobilnost jednosmjerna je i svodi se na iseljavanje, bilo sezonska, bilo stalna i prvenstveno u Sjevernu Ameriku i prije i poslije Prvoga svjetskog rata.

Prvi veliki demografski poremećaj u kratkom razdoblju izaziva Prvi svjetski rat, kada umjesto 47.000 stanovnika popis iz 1921. bilježi 41.526. Unatoč nešto jačem iseljavanju i u nekoliko idućih godina zbog kolonizacije solunskih dobrovoljaca, u svem razdoblju 1918-1941. područje današnje slunjske općine ima i dalje velik priraštaj, a u stanovništvu i dalje premoćan udio sa oko 90%, ima seljaštvo. U tom je smislu stanovništvo slunjskog područja za 1941. procijenjeno na 48.120. Slijedeći popis iz 1948. bilježi 32.420 žitelja, tj. 15.708 manje (4:1225-1227).

Poslije 1948. kontinuirano se smanjuje stanovništvo slunjskog područja na 31.820 godine 1953, 30.185 godine 1961, 25.832 godine 1971. i 21.732 godine 1981, kada je gotovo dva puta manje nego 1857. Do godine 1931. uglavnom je stabilna etnička struktura, s laganim padom udjela Srba i laganim porastom udjela Hrvata. Tada Srba ima 25.569, a Hrvata 22.543. Prema popisu iz 1981. Hrvata je 13.025 u slunjskoj općini, a Srba 6.412 (4:1224-1225).

Etnički sastav stanovništva na području kotara Slunj u sastavu Modruško-riječke županije (po općinama)

Općine	1835		1931		
	Hrvata	Srba	Hrvata	Srba	Ostalih
Cetingrad	1.956	2.442	5.617	3.974	2
Drežnik	1.736	1.669	3.173	1.656	-
Primišlje	134	4.751	217	6.696	-
Rakovica	1.715	4.315	2.827	6.272	1
Slunj	4.631	799	8.310	1.259	4
Veljun	715	2.780	1.326	4.495	-
Kotar Slunj	10.887	16.756	21.470	24.352	7

Izvor: (6:28).

Najvećeg udjela u poslijeratnim iseljavanjima ima kolonizacija 1945-1947, a slunjsko područje jedno je od onih u Hrvatskoj koje najviše sudjeluje u kolonizacijskom procesu (8:83). D. Livada detaljno istražuje slunjsku kolonizaciju: "Zaključno s posljednjim izvještajima Kotarske komisije za kolonizaciju iz kotara Slunj (januara 1948. godine) kolonizirana su 553 domaćinstva s 2.931 članom. Konačni broj, bez sumnje, mora biti veći od ovog koji registriraju izvještaji komisije" (6:792). Većina slunjskih kolonista naseljena je u Kljajićevu i Čonoplji. Međutim, nevidljiviji egzodus, u demografskom smislu i većih razmjera, izaziva poslijeratni prisilni otkup poljoprivrednih proizvoda i nasilno stvaranje seljačkih radnih zadruga, koji imaju najteže učinke upravo među politički "podobnijim" žiteljima, od kojih se očekuje bespogovorna podrška partijskim "direktivama". U slunjskom kraju, u kojemu mnoga sela dočekuje kraj rata sa 2/3 ili 3/4 stanovništva manje nego prije rata, u kojem je potpuno spaljeno 70% domaćinstava itd., takva politika izaziva i tzv. "Devrnjin ustanak" godine 1950, o kojem se do najnovijih vremena ne zna ništa drugo nego da je "tipični kontrarevolucionarni bunt građana jednog

dijela općine" (4:1247). Od 1963. do 1965. u nedovoljno jasnim okolnostima, iseljeno je stanovništvo sela Gornja i Donja Močila, Bjeljevina, Jarak, Ljupča, Zbjeg, Mrzlo Polje, Tuk, Obljajac, Tobolić, Potkosa i iz dijela katastarske općine Gornje Primišlje zaseoci Božići, Čubre i Čačići, radi stvaranja vojnog poligona. U pitanju je odlazak 2.208 stanovnika srpske narodnosti (2:810-818; 10:11).

U 1921. godini 41.945 "prisutnih" stanovnika kotara Slunj žive u 7.022 domaćinstva, najvećim dijelom u jednodijelnim i dvodijelnim kućercima (dakle, s prosječnih šest članova domaćinstva), koje ukućani nerijetko dijele sa stokom. U to doba jedno poljoprivredno gospodarstvo ima prosječno 1,93 ha obradive površine, uglavnom s lošom zemljom i još lošijom obradom. Kada se tome doda da su u prosjeku jedva dva domaćinstva mogla sastaviti par volova, da je prelazak od volova na konje u obradi zemlje daleko od svog kraja itd., jasno je da je ljudsko preživljavanje u takvu prostoru uvijek u pitanju i da za mnoge samoodržanje nije moguće (7:16-20).

Iako su usporedbe s krajiškim podacima početka 19. stoljeća ograničene mogućnosti, izvjesno je da je u stotinjak godina u poljoprivredi slunjskog područja izuzetno malo pomaka. Promjene su najuočljivije u neprekidnom usitnjavanju gospodarstava i u nastojanjima da se osigura što je moguće više obradivih površina (16:1/74-95).

Budući da i 1981. godine 72% stanovništva slunjske općine živi od poljoprivrede i to u prostoru u kojem je službena općinska politika da je razvojno težište "poljoprivreda sa orijentacijom na stočarsku proizvodnju i podređivanje ratarstva u potpunosti stočarstvu...", važno je upozoriti da godine 1921. u prosjeku 1,9 stanovnika "dijeli" jednog konja, godine 1981. 2,2. Dalje da godine 1921. 28,5 stanovnika "dijeli" jednog konja, a godine 1981. 15,8 i da godine 1921. 1,2 stanovnika "dijele" jednu ovcu, a godine 1981. 2,2 itd. (7:19-20; 4:1224-1225).

Poljoprivredno stanovništvo slunjskog područja do godine 1931. izuzetno je mlado (u prosjeku), dok je 1981. izuzetno staro, a u sve brojnijoj dobnoj skupini starijih od 60 godina na 1.000 muškaraca dolazi 2.000 žena (4:1229-1230). Samo u razdoblju od 1961. do 1981. na području slunjske općine udio stanovništva do 4 godine pada od 12,5 na 5,6 posto; od 5 do 9 sa 11,1 na 6,6; od 10 do 14 sa 10,0 na 8,3, a udio stanovništva od 15 do 60 godina raste od 58,3 na 65,5 posto i preko 60 od 7,8 na 14,1 posto (4:1230).

Na pretežnom dijelu slunjskog područja isključene su mogućnosti većih uspjeha u razvoju ratarstva bez bitno više razine kultiviranja tla i, dakako, bitno viših ulaganja. Stoga se i u razdoblju od 1918. do 1941. može kao potpuno vjerodostojan uzeti opis S. Livade:

"Budući da je kraj kamenit, ili kako se tamo kaže vrletan, najčešće su na jednom jutru oranja 1/5 činile neuzorane površine, ili tzv. oplaze koje je trebalo ručno okopati. Plitko tlo, kraški propusno otežavalo je oranje i kopanje, a i okopavine, zbog njezove vječne isušenosti. Korov je predstavljao pravu napast i zahtijevao ogromne napore čeljadi, od najmanje djece do ostarjelih, za njegovo stalno plijevljenje. Sve je to, napose zbog slabe gnojidbe, izazivalo stalnu degradaciju tala. Samo rijetka domaćinstva vršila su kalcinifikaciju tla tzv. prepjeskavanjem" (7:23).

U cijelom poslijeraću na krajnje kontroverzne načine otvoreno je pitanje mogućnosti modernizacije slunjskog područja. Budući da je ishodišna razina izuzetno snižena godine 1945. u odnosu na 1941, temeljna razvojna pitanja, u perspektivi "planske privrede", tj. stroge centralizacije političko-privrednog odlučivanja, čine se u biti nerješivima. Jedino tako može se i razumjeti da u prvih petnaestak poslijeratnih godina jedva da i ima bilo kakve suvislije razvojne politike nerazvijenih i u Hrvatskoj općenito.

Godine 1945. Slunj je naslijedio opskrbu električnom energijom samo u svome užem dijelu (i to isključivo za rasvjetu), a naslijedio je više od dvije trećine nepismenih odraslih stanovnika, od kojih preko četiri petine žena, i gotovo potpunu prometnu izoliranost područja itd. Dominantni model etatistički dirigitirane modernizacije, koji velik dio nužnog kapitala stvara na uštrb poljoprivrede i seljaštva, isključuje sve do reformi šezdesetih godina bilo kakvu politiku razvoja nedovoljno razvijenih krajeva u Jugoslaviji općenito, a posebno "brdsko-planinskih". Ograničena ulaganja u razvoj školstva, zdravstva, elektrifikacije (do 1966. elektrificirano je svega 15% domaćinstava), prometnica (tek početkom šezdesetih godina asfaltirana je cesta od Karlovca prema Plitvičkim jezerima, a u razdoblju 1966-1970. cesta od Grabovca preko Drežnika do Ličkog Petrovog Sela) koje po svojim krajnjim učincima više služe da olakšaju odlazak žitelja iz slunjskog područja nego da ga zadrže.

Izjavnosno je da se i prije šezdesetih godina sporadično nastoji stvoriti uvjete ubrzanijeg razvoja slunjskog područja. Izuzetno je indikativan primjer Poljoprivrednog dobra Šadilovac, u području istoimenog sela koje tokom rata gubi većinu svojih žitelja, a pretežan dio ostalih kolonizacijom poslije rata. Već 1945. na tom prostoru nastaje Kotarska ekonomija, na

kojoj se počinju uzgajati žitarice, da bi se od 1949, odlukom Ministarstva poljoprivrede NR Hrvatske, ušlo u stvaranje "Planinskog dobra Sadilovac" na 400 ha, s promijenjenom proizvodnom usmjerenošću od ratarstva na ovčarstvo: "Iste godine iz NR Makedonije kupuje se i doprema 2.000 merino ovaca i grade se 4 štale planinskog tipa (...) Zapošljava se i prvih 30-ak radnika. Sa ovcama dolazi i 6 čobana iz Makedonije koji se nakon jednog nesretnog slučaja sredinom 1950. god. vraćaju."

Problemi, međutim, počinju. Zbog duga putovanja i prijevoza vlakom, drukčije klime, duge i sniježne zime, te nedostatka sijena ovce boljevaju i ugibaju što se uza sve napore uprave nije moglo spriječiti. Ovaca ostaje samo oko 1.000. Za njihovu prehranu zasijavaju se određene površine travnim smjesama, ali je godina 1950. sušna, pa sijena ponovno nedostaje. Oko 500 ovaca prenosi se na planinska dobra Gospić i Oštarije, a u Sadilovcu ostaje oko 500 komada (...) (4:1249-1250).

Sličnih promašenih investicijskih projekata doista nije mali broj na slunjskom području. Tako se 1955. otvara "Predionica", koja prestaje raditi 1966, sa zaključkom da ne postoje uvjeti ni za proizvodnju, ni za osiguranje tržišta, ni za mogućnosti razvoja (4:1233). Posebno je poglavlje slunjske industrijalizacije pogon Radio-industrije Zagreb za proizvodnju TV prijemnika; u investiciju se ulazi godine 1963, a prvi se prijemnik proizvodi 1967. Ova tvornica prvi put posluje na granici rentabiliteta 1975, a jedini je industrijski objekt u općini. Tvornica potpuno nestaje u požaru 1977, što je prava tragedija na slunjskom području jer je u njoj bilo zaposleno oko polovine ljudi u radnom odnosu koji su do požara ostvaruje oko polovicu društvenog proizvoda toga kraja (4:1233-1236).

U većinu investicijskih projekata na slunjskom području ulazi se bez egzaktne projektne dokumentacije, a tek u posljednjem desetljeću biva jasnije u čemu su zbiljske razvojne mogućnosti slunjskog kraja, a te mogućnosti sada najviše dovodi u pitanje posvemašnja depopularizacija prostora.

Jedan od pouzdanih pokazatelja zakašnjele modernizacije u slunjskom području nesumnjivo je bila i disperzija djelatnosti političkih stranaka. Bitno proširenje izbornog tijela u izborima za Ustavotvornu skupštinu godine 1920 (u odnosu prema situaciji u Banskoj Hrvatskoj prije 1914), i polarizacija biračkog tijela u odnosu prema temeljnim konstitucionalnim pitanjima, ne provociraju stranačko opredjeljivanje više od polovine biračkog tijela u slunjskom kotaru. Od 14.786 upisanih, glasa 7.074 (47,84%), a apstinira 7.712 (52,26%). Apstinencija je uočljiva na svim

biračkim mjestima, dakle, i među Hrvatima i među Srbima, ali je izrazito velika upravo u selima sa (gotovo) isključivo srpskim stanovništvom. Izvjesno je da je apstinencija dijelom i politički motivirana kao izraz razočaranja dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj u novu državu, osobito u "pasivnijim" krajevima, ali je isto tako izvjesno da apstinencija ima i svoj modernizacijski aspekt. Naime, nepismenost je u Srba veća nego u Hrvata, prometna izoliranost naselja sa pretežno srpskim stanovništvom veća nego u naseljima sa pretežno hrvatskim stanovništvom itd. Iako su glasovi distribuirani među kandidatima desetak stranaka, biračko tijelo slunjskog kotara u biti je polarizirano između kandidata Hrvatske stranke prava župnika Ivana Mikana (2.894 glasova) i kandidata Demokratske stranke Savice Kosanovića (2.871 glas). Inače, Ivan Mikan osigurava veliku većinu glasova svoje stranke u čitavoj Modruško-riječkoj županiji (ukupno 3.991 glas). Na slijedećim izborima godine 1923. apstinira 45% birača, a biračko tijelo daje najjaču podršku Petru Dobriniću, nosiocu liste HRSS i potom Srđanu Budisavljeviću, nosiocu liste Demokratske stranke. Na izborima godine 1927. apstinira 48,5% birača, a biračko se tijelo ravnomjernije distribuira među kandidatima Hrvatske seljačke stranke (2.663), Samostalne demokratske stranke (2.393), Narodne radikalne stranke (1.657) i Hrvatske pučke stranke (1.329). Uočljivo je jačanje političkog opredjeljivanja birača od izbora 1935, kada se u slunjskom kotaru izjašnjava 76,30% birača, od kojih 56% glasa za Udruženu opoziciju. Sličan postotak birača odaziva se i u izborima 1938, kada sa sličnim brojem glasova isto tako pobjeđuje Udružena opozicija. Međutim, u razdoblju između 1935. i 1938. i na slunjskom području jača utjecaj ilegalnih političkih stranaka i činilaca, među kojima su najznačajniji komunistički (i među Srbima i među Hrvatima) i ustaša, tako da je u vrijeme sloma Kraljevine Jugoslavije i proglašenja NDH politička polarizacija izuzetno velika s različitih stajališta. Razmjeri ratnih gubitaka stanovništva slunjskog kotara izuzetno su veliki, čak i u usporedbi s nekim susjednim općinama (6:27- 57).

U ratu 1941-1945. prometno izolirani slunjski kotar u vojno-političkom smislu jedno je od poprišta najžešćih okršaja, sa strateškim implikacijama, tako da u tom razdoblju čitavo područje kao da obnavlja neke od onih svojih uloga koje u dugom povijesnom trajanju ima u doba ratova tokom Novog vijeka. Dapače, na slunjskom području često djeluju i središnja tijela NOP-a Hrvatske.

U uvjetima političkog sistema partijske države poslije 1945. iznova se zbivaju duboke promjene u političkoj motivaciji stanovništva, opterećene

ratnim iskustvom, koje nikada nisu egzaktnije istraživane, a bez kojih je nemoguće razumjeti i narav modernizacijskih procesa u slunjskom kraju, ali i smisao i domašaje egzodusa žiteljstva.

Pitanje obnove lokalnog identiteta u novoj modernizacijskoj projekciji, primjerenoj zbiljskim ljudskim potrebama, k tome, usklađenoj s potrebama i hrvatske i srpske nacionalne tradicije temeljno je pitanje budućnosti ljudi slunjskog kraja.

Zaključak

Kordunska "Slunjska ploča" jest prostor "uleknut kao neka široka presedlina" između Kapelskog gorja i Petrove gore, kojim se vezuju Pounje i Pokuplje. Prirodna konfiguracija jedan je od razloga da je od prapovijesnih vremena ovaj prostor nerijetko prijelazan u kulturnome i civilizacijskom, etničkom, upravno- političkom ili državnom smislu. Dok je u nekim razdobljima, kao što je hrvatsko srednjovjekovlje, spomenuta prijelaznost činilac razvoja tog prostora, u drugima je, kao za vrijeme krajiške povijesti od 16. do 19. stoljeća, prijelaznost činilac razvojne marginalizacije.

S reintegracijom prostora "Slunjske ploče" u Bansku Hrvatsku godine 1881. počinje modernizacijska drama ovoga kraja koja na različite načine traje do najnovijih vremena. Njezino je bitno obilježje trajna premoć agrarnih socioekonomskih struktura s tradicionalnim obilježjima, sve do posljednjih deset do dvadeset godina, što u različitim povijesnim situacijama trajno drži otvorenim proces iseljavanja stanovništva. Oba svjetska rata (1914-1918. i 1941-1945) pogoršavaju obilježja demografske strukture stanovništva ovoga prostora, što dodatno otežava njegovo suočavanje s modernizacijskim izazovima.

Pitanje obnove lokalnog identiteta današnje slunjske općine u novoj modernizacijskoj projekciji, primjerenoj zbiljskim lokalnim ljudskim potrebama, k tome, usklađenoj s potrebama i hrvatske i srpske nacionalne tradicije temeljno je pitanje budućnosti ljudi slunjskog kraja.

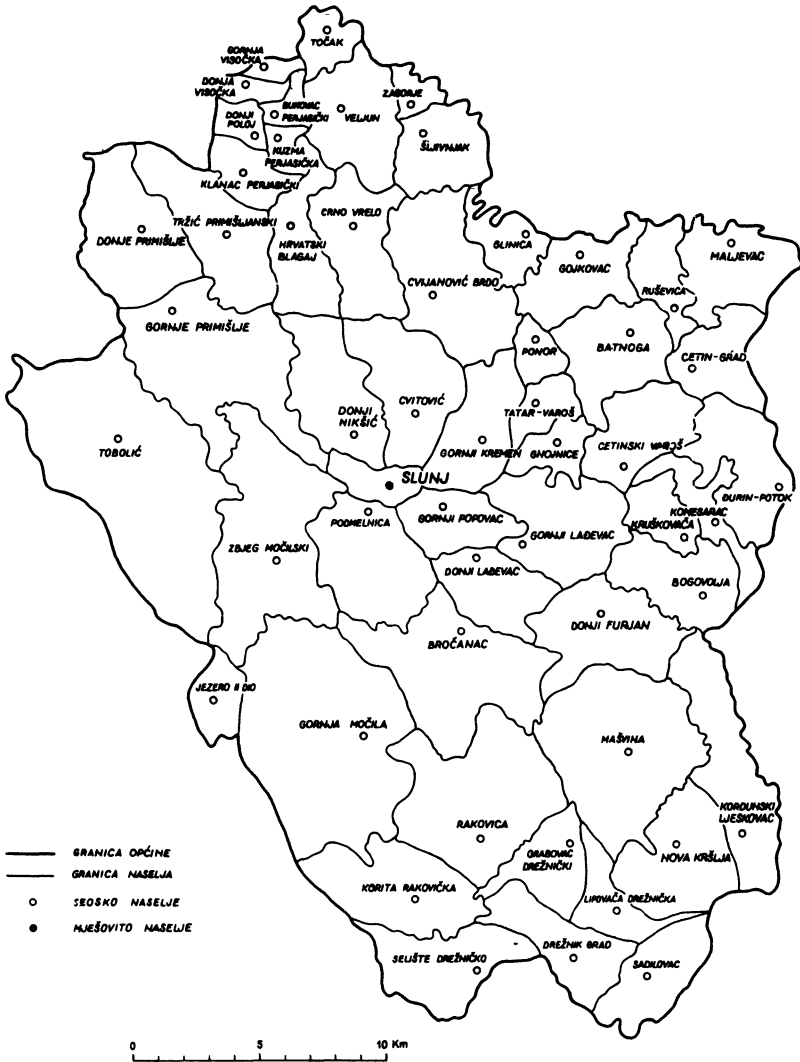
Literatura

1. Fras, Franz de Paula Julius. *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*. Gospić: Ličke župe, 1988. 280 str.
2. Katić, Rade. "Iseljenje naroda katastarskih općina Zbjeg, Tobolić, Močila i dijela Gornjeg Primišlja", *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 2. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1988, str. 810-818.
3. Kovačević, Ešref. *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*. Sarajevo: Svjetlost, 1973. 328 str.
4. Krnić, Simo. "Doprinos naroda kotara Slunj i Veljun narodnooslobodilačkoj borbi i poslijeratni gospodarski razvoj općine Slunj", *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 2, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1988. str. 1217-1255.
5. Kruhek, Milan. *Obrambena arhitektura Hrvatske i Slavonske Vojne krajine u 16. stoljeću*. (Doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1989.
6. Livada, Dušan. "Osnivanje i rad organizacija KPJ i djelatnost političkih stranaka u kotaru Slunj do 1941. god.", *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 1, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1988. str. 25-57.
7. Livada, Svetozar. "Seljaštvo kotara Slunj između dva rata", *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 1, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1988. str. 11-26.
8. Maticka, Marijan. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.* Zagreb: Školska knjiga (i) Stvarnost, 1990. str. 188
9. Moačanin, Fedor. "Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.", *Vojna krajina - Povijesni pregled - historiografija - rasprave*. Zagreb: SNL (i) Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Odjel za hrvatsku povijest, 1984. str. 23-56.
10. Mraović, Stevan. "Sve u ime b-j", *Nova riječ* I/1991, 9, 11.
11. Pavličević, Dragutin. *Hrvatske kućne zadruga I. (do 1881)*. Zagreb: SNL (i) Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1989, str. 370.

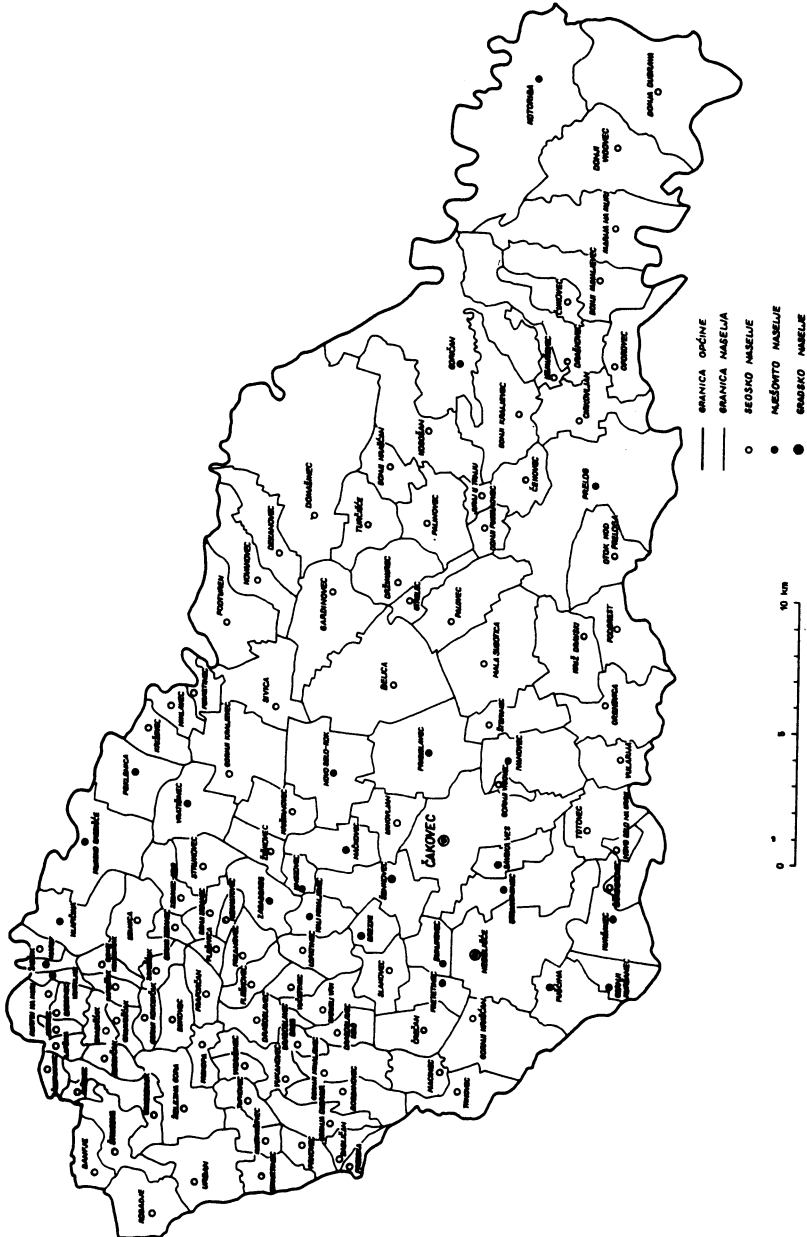
12. Oppitz, Oto. "Kordun", *Enciklopedija Jugoslavije* 5. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962.
13. Peremin, Mirjana. "Ljudski gubici na području kotara Slunj i kotara Veljun 1941-1945", *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 2, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1988. str. 905-918.
14. Радека, Милан. *Горња крајина или Карловачко владичанство. Лица, Крбава, Гацка, Капелско, Кордун и Банија*. Загреб: Савез удружења православних свештеника СР Хрватске, 1975. str. 388.
15. Дарека, Милан. *Кордун у прошлости*. Загреб: Просвјета, 1989. str. 288.
16. Roksandić, Drago. *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire*. Krajiško društvo u Francuskom carstvu (1809-1813), 1-2, Zagreb: Školska knjiga (i) Stvarnost, 1988.
17. Valentić, Mirko. *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu - Centar za povijesne znanosti. Odjel za hrvatsku povijest (i) Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1989. str. 360.

OPĆINA SLUNJ

OPĆINA ČAKOVEC

Milan MESIĆ
i suradnici

VANJSKE MIGRACIJE I DRUŠTVENI RAZVITAK

Zagreb 1991

IZDAVAČ

Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu
Trnjanska b.b. 41000 ZAGREB

ZA IZDAVAČA

Petar PISKAČ

UREDNIK

Emil HERŠAK

RECENZENTI

Ivica NEJAŠMIĆ

Josip OBRADOVIĆ

LEKTURA

Blaga AVIANI

KOREKTURA

Emil HERŠAK

Milan MESIĆ

KORICE

Pavao JONJIĆ

ISBN 86-80179-07-8

Objavljivanje ove knjige subvencioniralo je Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske

SADRŽAJ

UVOD	5
I DIO	9
Društveni razvitak i vanjske migracije u poslijeratnoj Jugoslaviji (Milan Mesić)	10
II DIO	35
Međimurje: povijest i seobe (Emil Heršak)	36
Kordunska "Slunjska ploča" - prostor na granicama, Migracije bez kraja (Drago Roksanđić)	62
Usporedna analiza gospodarskog razvitka općine Slunj i Čakovec u razdoblju 1961 - 1990. (Ivan Lajić)	78
III DIO	91
Radni migranti: iskustvo, povratak, razvitak (Milan Mesić)	92
Migranti: Situacija u zemlji - integracija u Europi (Milan Mesić)	111
Općinski odbornici o migraciji i razvitku (Milan Mesić)	122
Đaci: priprema za "brain drain" (Milan Mesić)	146
ZAKLJUČNE CRTE	170
SUMMARY NOTES	178